

Білім берудегі Кеңес үкіметі реформаларындағы қайшылықтар: Қазақ тілін араб графикасы кириллге ауыстыру, А.Байтұрсынов қарсылығы

Жоспары:

Кіріспе

II. Тіл жанашырлары

2.1 Қазақ тілінің тағдыры

2.2 Араб әліпбиін қолданған
дұрыс па?

2.3 Қазақ тілі: өткені мен
бүгіні

46

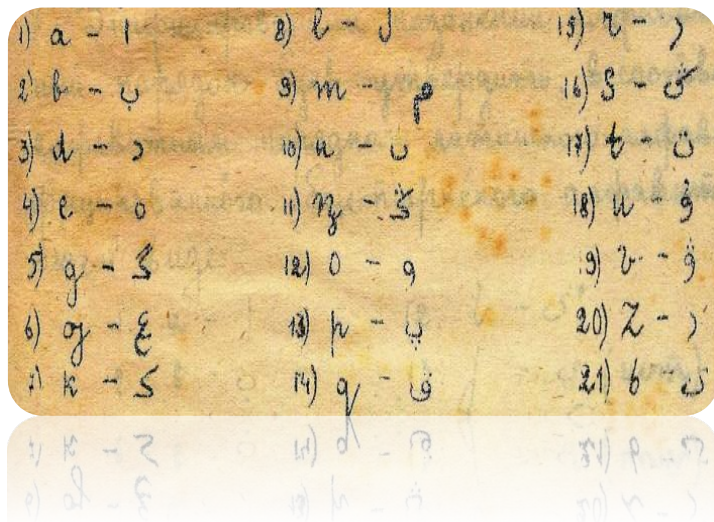
Qazaq SSR ның V-sessiasы
qabyldağan Qazaqtың қапа
alfavitjnjn тапвалары
Новый казахский алфавит
Утвержденный V-сессией Верховного
Совета Казахской ССР

Бір әріп бір. ал.	Біріңгі әріп. араб.	Санауы араб.	Әріп үні араб.	Лақауы араб.	Бір әріп бір. ал.	Біріңгі әріп. араб.	Санауы араб.	Әріп үні араб.	Лақауы араб.
1	Аа	Аа	а	Аа	22	Хх	Хх	ха	Хх
2	Бб	Бб	бэ	Вв	23	Цц	Цц	це	--
3	Вв	Вв	вэ	Vv	24	Чч	Чч	че	--
4	Гг	Гг	гэ	Gg	25	Шш	Шш	ша	Се
5	Дд	Дд	дэ	Dd	26	Щщ	Щщ	ца	--
6	Ее	Ее	е	Ее	27	Ъъ	съ	съ	съ
7	Жж	Жж	жэ	Сс	28	Ыы	Ыы	ы	Дь
8	Зз	Зз	зэ	Zz	29	Ьь	сь	сь	сь
9	Ии	Ии	и	Ii	30	Ээ	Ээ	э	--
10	Йй	Йй	й	Ii	31	Юю	Юю	ю	--
11	Кк	Кк	ка	Кк	32	Яя	Яя	я	--
12	Лл	Лл	эл	Ll	33	Іі	Іі	і	Jj
13	Мм	Мм	эм	Mm	34	Ққ	Ққ	қа	Qq
14	Нн	Нн	ән	Nn	35	Ңң	Ңң	ән	Nң
15	Оо	Оо	о	Oo	36	Ғғ	Ғғ	ға	Oғ
16	Пп	Пп	пэ	Pp	37	Үү	Үү	ү	Уу
17	Рр	Рр	эр	Rr	38	Үү	Үү	ү	Üü
18	Сс	Сс	эс	Ss	39	Өө	Өө	ө	Өө
19	Тт	Тт	тэ	Tt	40	Әә	Әә	ә	Әә
20	Уу	Уу	у	Uu	41	Һһ	Һһ	һе	Нһ
21	Фф	Фф	эф	Ff					

20 ғасыр басында қазақ тілі араб графикасынан латын әліпбиіне ауысқан кезде мұндайды бастан бір өткерген болатынбыз.

Латын әліпбиіне көшу сол заманда қалай жүргізілгені мен қазір қалай өтіп жатқаны туралы таратып баяндайық. **Бұл тарихи кезеңдерді қысқаша "араб - латын - кирилл" деп белгілейік.**

Қазақ АКСР Орталық атқару комитеті 1928 жылдың 14 желтоқсанында жаңа әліпбиді енгізу туралы шешім шығарды.

Бұл шешім шыққанға дейін ұзақ талқылаулар, түркологтардың съездері, Орталық Азия елдерінің республикааралық мәслихаттары сан рет өткен болатын.

Осының ішінде 1924-1927 жылдар аралығында араб графикасын қолдаушы (консерваторлар) мен латын әліпбиін қолдағандар (новаторлар) арасындағы пікірталастарға нақтырақ тоқталып кетсек.

Оған себеп: қазақ тілінің ерекшелігін сақтай отырып, жаңа әліпбиді талқылауға тап осы екі тарап шақырылғын болатын.

Ол кезде де латын әліпбиіне көшу мәселесі Қазақстанға өзге түркі тілдес елдермен салыстырғанда кешірек келгенін айта кету керек.

Мұны Ахмет Байтұрсынұлының араб графикасы негізіндегі жан-жақты қарастырылып, ғылыми негізделген әліпбиінің қолданыста болуымен байланыстыруға болады.

Ол кезде төте жазумен сауатсыздықты жоюға бағытталған түрлі оқулықтар жарияланды және бұл кітаптардың тиімділігі бірден өз нәтижесін берген болатын.

Төте жазуды Қытайдағы қандастарымыз осы күнге дейін пайдаланып келе жатқанын айтпасақ та белгілі.

1. a	- ا	23. z	- ح
2. b	- ب	24. sh	- ش
3. c	- ش	25. t	- ت
4. d	- د (шотто)	26. u	- و
5. e	- و	27. r	- ر
6. e	- و	28. x	- خ
7. z	- ز	29. y	- ی
8. f	- ف	30. z	- ح
9. g	- گ	31. b	- ب
10. g	- گ		
11. k	- ك		
12. l	- ل		
13. j	- ج (шотто)		
14. h	- ه		
15. l	- ل		
16. m	- م		
17. n	- ن		
18. n	- ن		
19. o	- و		
20. o	- و		
21. p	- پ		
22. q	- ق		

Осы тұста латын әліпбиін қолдаған новаторларға басты қарсылас **Ахмет Байтұрсынұлы** болды, ол өз ойын былай тұжырымдаған еді:

"Біз, қазақтар тілдік элементтерімізді бұрынырақ бағамдап алғанбыз, оларды сәйкес дыбыстармен белгіледік, дұрыс жазамыз, оқимыз, орыс, неміс, француз, ағылшындар мен өзгелерге қарағанда жылдамырақ сауат ашамыз. Енді не керек? Әліпбиімізді латынға көшіру керек дейді, өйткені біздің әліпби біздікі емес - арабтікі...".

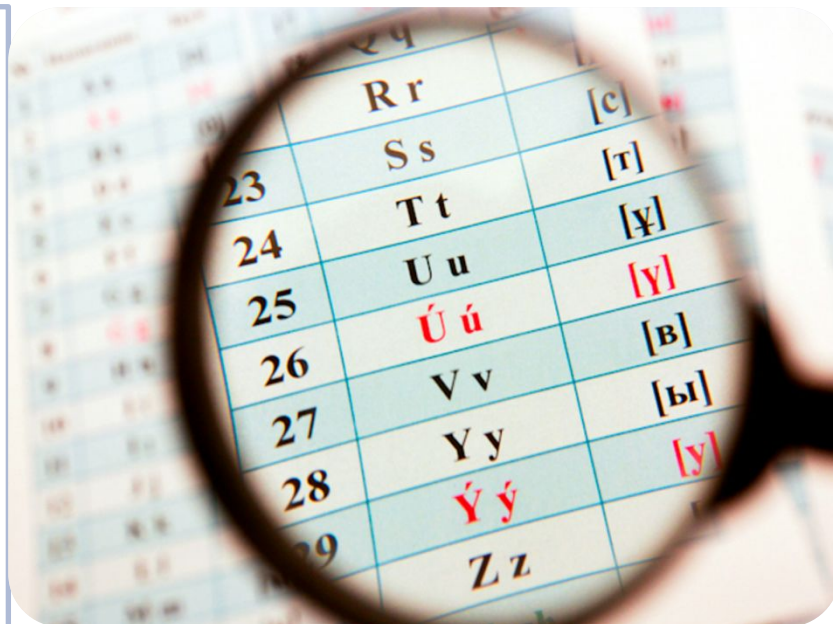
Ахмет Байтұрсынұлы бастаған араб графикасын қолдаушылар төте жазу қазақ тілі үшін өте қолайлы деп есептеген.

Араб тілінің 19 әрпі өзгеріссіз және 5 әрпі қазақ тілінің ерекшелігіне қарай өзгертілген күйде алынған болатын. Ал латын әліпбиінде 15 әріп өзгеріссіз қолданылады да, 7 әріпті қазақ тіліне икемдеуі керек болатын. Ал қазақ тіліне ғана тән әріптерге сәйкес әріптер мүлде жоқ, оларды ойдан шығару керек еді. Сонымен қатар, Байтұрсынұлы Батыс елдерінде қолданыста бар латын графикасы құрамы бойынша 25-30 пайызға түркі тілдерінің естілу қажеттілігін қанағаттандырмайды, ал бұл тілді естілуге икемдеу үшін реформа қажет деген уәжін алға тартқан. Ал бұл қосымша уақыт пен қаражатты қажет етеді. Өйткені қосымша әріптер енгізілсе қолданыста бар баспа құралдары мүлде жарамсыз болып қалатын еді.

Қазақ тілінің жаңа әліпбиіне қатысты жағдайды ары қарай қалай өрбігенін 1927 жылдың 25 мамырында жарияланған мына бір құжаттан білуге болады:

"Латыншылар қаншалықты қарқынды жұмыс істесе, Байтұрсынұлы бастаған арабшылар соншалықты күшті қарсылық білдіруде. Қызыл-Орда әлі бір шешімге келген жоқ. Бірақ қысқы пікірталастар мен латыншылардың Қазақстанның түрлі қалаларында өткізген соңғы баяндамаларында қазақ билігі жаңа әліпбиге оң көзімен қарап отыр. Енді Қазақстан билігі бір шешімге келіп, әліпбиді пікірталас алаңынан қолданыс аясына ауыстыруы қажет..."

1927 жылдың 19 мамырындағы үкімет жарлығы бойынша Жаңа қазақ әліпбиінің орталық комитеті (ЖҚӘ ОК) жұмысын бастайды. Бұл комитет 1937 жылы кирилл енгізілгенге дейін жұмыс істеді.

Осы оқиғалардан кейін 77 жыл өте латын графикасының негізіндегі қазақ әліпбиі қайта жаңғырып, ХХ ғасырдағы қазақ интелгенциясын дауластырған мәселелер қазіргі қоғамда жаңа қарқынмен талқыға салынатынын кім білген.

Қалай болғанымен латын және араб графикасын жақтаушылар да, кирилл негізіндегі әліпбиді даярлағандар да қазақ тілінің жазбасын, толықтырып, қысқартып болсын - оңтайлы әліпби жасаймыз деген мақсатпен дамытқаны сөзсіз.

ҰЛТТЫҚ ЖОБА

№	кирилше	латынша	аталуы	№	кирилше	латынша	аталуы
1	А а	A a	а	14	Ң ң	Ń ń	Ың
2	Ә ә	Ä ä	ә	15	О о	O o	о
3	Б б	B b	бы	16	Ө ө	Ö ö	ө
4	Ғ ғ(-Г г)	Ğ ğ(-G g)	ғы(-гі)	17	П п	P p	пы
5	Д д	D d	ды	18	Р р	R r	ыр
6	Е е	E e	е	19	С с	S s	сы
7	Ж ж	J j	жы	20	Т т	T t	ты
8	З з	Z z	зы	21	У у	W w	ұу
9	Й й	Y y	ый	22	Ұ ұ	U u	ұ
10	Қ қ(-К к)	Q q(-K k)	қы(-кі)	23	Ү ү	Ü ü	ү
11	Л л	L l	ыл	24	Ш ш	Š š	шы
12	М м	M m	мы	25	Ы ы	I i	ы
13	Н н	N n	ны	26	І і	I i	і

**Назарларыңызға
рахмет!**

